

СЕКЦІЯ V. УКРАЇНА І СХІД

УДК [94:327](560+477) «1922-1938»

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-283-1-39>

Вовчук Л. А.

ORCID: 0000-0002-8324-5235

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

м. Миколаїв, Україна

ТУРЕЦЬКЕ КОНСУЛЬСТВО В ОДЕСІ (1922–1938 рр.)

Ключові слова: консульство, консул, Туреччина, Одеса, УСРР, УРСР.

Підписаний 2 січня 1921 р. договір «Про дружбу та братерство» між УСРР та Туреччиною став основою до встановлення між країнами дипломатичних відносин [5, арк. 40–41]. 23 червня 1922 р. у Харкові в приміщенні НКЗС УСРР о 3-й годині дня відбувся обмін ратифікаційними грамотами договору [6, арк. 222], який також засвідчив відкриття українською та турецькою стороною консульських установ [7, арк. 133].

У 1922 р. Уряд Великих Національних зборів Туреччини, враховуючи стратегічність міста Одеси, відкриває тут своє консульство, очільником якого призначає Фауда іззет Бея, який виконував покладені на нього функції до 1931 р. Його наступником став Хайрі, якого потім змінив Зеккі-Бей [1, арк. 192].

З 1933 чи 1934 р. новим главою Турецького консульства в Одесі стає Тургуло, Зеккі-Бей обіймає посаду віце-консула. У 1935 р. Тургуло виїхав до Туреччини, а на його місце прибув Сарпер Салім, який працював на посаді консула до весни 1937 р. [4, арк. 12]. Однак, згідно з іншими даними, у лютому 1934 р. турецьким консулом в Одесі значиться 60-ти річний Рауф-Хайрі-Бей. За посадою від був генеральним консулом, але в Одесі працював консулом. До цього довгий час обіймав консульські посади на італійських островах Дідеканер, в Греції, Варшаві, представляючи інтереси Туреччини. За три роки до призначення в Одесу безпосередньо працював у МЗС. Дуже добре володів французькою мовою, на розмовному рівні – італійською. Рауф-Хайрі-Бей був яскравим представником дореволюційної турецької аристократії. Мав

шлюб з донькою султана, а на початку 1930-х рр. співмешкав з племінницею [2, арк. 72].

Дещо заплутаним є й момент із Зеккі-Беєм. Адже згідно з архівними матеріалами ГДА СБУ (м. Київ) 35-ти річний Зеки-Джеміль-Бей прибув до Одеси разом із Рауф-Хайрі-Беєм і виконував функції канцлера консульства. Тобто, до початку 1934 р. в одеському консульстві не перебував. У 1923 р. біля 8 місяців працював у Турецькому консульстві в Батумі. Надалі був чиновником у МЗС Туреччини. Добре володів французькою, німецькою і трохи російською мовами [2, арк. 73].

У квітні 1937 р. новим і останнім турецьким консулом став Малкос Алі-Різа (у документах ГДА СБУ зустрічається як Малькос Алеріза), який діяв до самої ліквідації консульства у місті (березень 1938 р.) [4, арк. 12].

Окрім консула, у Турецькому консульстві в Одесі працювали й представники адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу. Так, у складі консульства були секретар консульства, першочергово посаду якого обіймав колишній офіцер російської армії, уродженець Москви Каншин Володимир Іванович, який з 1922 р. працював перекладачем у консульстві (досконало володів турецькою, англійською, французькою та німецькою мовами). А потім був призначений секретарем [2, арк. 74]. Надалі функції секретаря виконували Тейфук-озе [4, арк. 14], Узен Мешет Медеїк [4, арк. 28], Тедефік Бей, Емді Ерер [4, арк. 32].

Кур'єрами були Заде-Тейфік-Хуссейнов, який розпочав свою роботу з 1927 р. У 1904 р. він приїхав до Росії, де служив у царському флоті. Упродовж 1918–1920 рр. – у лавах Червоної армії. Надалі до 1927 р. працював у кооперації. В минулому він був членом партії, у 1921 р. пройшов добре відомий «процес чистки». Цікавим є те, що він дуже погано володів російською мовою, турецькою розмовляв, однак був не писемним. Не дивлячись на це, він користувався великою довірою у глави консульства, особливо у Рауф-Хайрі-Бея, і був в особистому підпорядкуванні консула [2, арк. 75]. Другим кур'єром був Кипчакли Ібрагім [4, арк. 14].

Окрім того, починаючи з грудня 1934 р. і до березня 1938 р. у турецькому консульстві працював татарин, громадянин СРСР Халіл Беял, який також виконував функції кур'єра [4, арк. 11]. Це чоловік, життя якого обірвалося практично через 7 місяців після закриття Турецького консульства в Одесі. 4 листопада 1938 р. о 24:00 він був розстріляний за звинуваченням у шпигунській діяльності проти Радянського Союзу [4, арк. 48, 50].

Діючи в Одесі, турецьке консульство сприяло розвитку торговельно-економічних відносин між Туреччиною та УРСР (згодом – УРСР), які на початку та в середині 1920-х рр. характеризуються своєю інтенсивністю

[8]. А також забезпечувало захист прав та інтересів турецьких громадян, які проживали у межах консульського округу.

Не дивлячись на позитивну динаміку у відносинах СРСР та Туреччини, працівників Турецького консульства в Одесі не оминула доля «ворога», «небезпечного партнера, який може зашкодити радянському звірові». Глава консульства та його працівники підозрювалися у здійсненні шпигунської діяльності проти СРСР. Як наслідок, за консульством та його працівниками було встановлене спостереження. Для повної результативності радянськими спецслужбами були завербовані як працівники консульства, так і особи, що контактували з консулом. Серед таких були колишня робітниця «Джойнт» пані Фельдман-Броун, яка, знаючи французьку та англійську мови, викладала російську мову для іноземних консулів, що працювали в Одесі, і мала добрі, дружні стосунки з ними (турецькі консули Фауда, Хайрі, Зеккі-Бей та секретар Японського консульства Ясуцуго Готто). У 1934 р. Фельдман-Броун була завербована Одеським ОДПУ як агентка із псевдо «Перекладачка» задля «розробки» турецького віце-консула Зеккі-Бея та його оточення. Однак це вербування не виправдало себе. Адже ніякої важливої інформації ні на Зеккі-Бея, ні щодо його зв'язків так і не було надано [1, арк. 192].

Наступним став працівник турецького консульства Халіл Белял, який до 1930 р. разом із своєю родиною проживав у Бахчисараї, звідки його дружина і діти, маючи турецьке громадянство, виїхали до Стамбула. Право на виїзд родина отримала у Турецькому консульстві в Одесі [4, арк. 9]. У грудні 1930 р. Халіл також приїхав до Одеси з метою отримати дозвіл на виїзд, але отримав відмову, оскільки був громадянином СРСР. Упродовж 5 місяців 1932 р. працював на кондитерській фабриці Р. Люксембург, 2 місяців 1933 р. – на консервній фабриці імені Ворошилова, а загалом упродовж 1930–1934 рр. займався кустарним виробництвом [4, арк. 10]. У 1934 р. його дружина надіслала листа до Турецького консула в Одесі з проханням видати Халілу Белялу візу на виїзд із Радянського Союзу в Туреччину. Однак у візі йому було знов відмовлено, проте консул запропонував роботу при консульстві. Халіл погодився і з грудня 1934 р. приступив до виконання своїх функцій кур'єра [4, арк. 11]. Він доставляв турецькі газети, журнали і пакети на квартиру подружжя І. І. Ічалджика (вул. Жуковського, буд. 9). Ілля Ічалджик (за національністю караїм) у минулому був знаним домовласником в Одесі, який яро ненавидів СРСР. Паралельно з цим, знаючи декілька іноземних мов, викладав російську мову деяким співробітникам турецького консульства. Періодичне відвідування представниками консульства помешкання І. Ічалджика стало приводом до підозр щодо останнього та його дружини у сприянні шпигунської діяльності на користь Туреччини [4, арк. 13–14].

При допиті Халіл Беляла (добре відомими для нас методами) він зізнався, що за дорученням турецьких консулів Сарпера Саліма,

Малькоса Алі-Різа та віце-консула Зеккі-Бея здійснював збір інформації щодо економічного (стан колгоспів, кількість дворів у колгоспі, наявність підприємств), політичного та військового (наявність військових частин Одеського гарнізону та ін.) життя у місті та області [4, арк. 15, 23]. У розвідницькій роботі вони були пов'язані із Турецьким посольством у Москві [3, арк. 184]. На запитання, чому він погодився це робити, Халіл відповів, що під загрозою могла опинитися його родина, яка тоді проживала у Стамбулі [4, арк. 24].

У грудні 1938 р. Халіл Белял дав згоду органам НКВС на секретну співпрацю проти Турецького консульства в Одесі. Проте, перед від'їздом турецького консула Малькоса з СРСР, Халіл розповів останньому про співробітництво з НКВС. У відповідь консул, ніби, наказав, щоб кур'єр протягом певного часу дотримувався максимальної конспірації, а надалі працював через І. Ічалджика [4, арк. 38–39]. Тобто, фактично до виїзду усіх працівників турецького консульства з СРСР.

З вище викладеного виникає питання: чи дійсно представники одеського консульства були причетними до шпигунської діяльності та розвитку шпигунської мережі на теренах сучасної України? Адже вправність радянських НКВСівців в отриманні «потрібної їм інформації» є широковідомою. Однак, якщо припустити, що така мережа мала місце, то що ж спричинило таке рішення турецького уряду? Відносини між СРСР та Туреччиною на той час, на нашу думку, були дійсно хорошими. Досліджуючи дане питання, нами була знайдена інформація, що одним із головних завдань створеної турецької розвідувальної мережі (Дашковська організація) була підготовка та проведення повстання у Вірменії з метою відривання цієї країни від СРСР [3, арк. 169].

Отже, як бачимо, сьогодні ми маємо ще достатньо білих плям щодо діяльності Турецького консульства в Одесі упродовж 1922–1938 рр.

Література:

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Київ. Ф. 1, оп. 1, спр. 724.
2. ГДА СБУ, м. Київ. Ф. 1, оп. 1, спр. 886.
3. ГДА СБУ, м. Київ. Ф. 16, оп. 1, спр. 260. 207 арк.
4. Держархів Одеської області. Ф. 8065, оп. 2, спр. 12376. 51 арк.
5. Центральний державний архів вищих органів влади, м. Київ (ЦДАВО). Ф. 4, оп. 1, спр. 86. 47 арк.
6. ЦДАВО. Ф. 4, оп. 1, спр. 628. 250 арк.
7. ЦДАВО. Ф. 4, оп. 1, спр. 680. 99 арк.
8. Nesuk M. Ksionczyk N. Ukraine in Turkish Foreign Policy // Ukrainian Statehood in the Twentieth Century: Historical and Political Analysis. Kyiv: Political Thought, 1996. Pp. 207–218. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/e12.htm> (дата звернення: 30.10.2022).